

پیشگفتار

تاریخ آموزش و پرورش همانند تاریخ فرهنگ و جامعه‌شناسی یا مردم‌شناسی به حد کفایت در کشور ما مورد توجه قرار نگرفته و در توسعه آن از کوششهای علمی و پژوهشی وسیعی بهره نگرفته‌ایم، لیکن در شکل‌گیری این شعبه از معارف بشری پیش از ظهور آن به عنوان یکی از رشته‌های علوم تربیتی، فلاسفه، اندیشه‌ورزان علم تعلیم و تربیت، مورخان و تاریخ‌نگاران، جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان، تحلیل‌گران اخلاق و فرهنگ جوامع مختلف و همراه آنان، سیاحان و جهانگردان درباره مختصات طبیعی (اقلمی)، سلوک تربیتی، اجتماعی و فرهنگی اقوام گوناگون این کره خاکی به تأملاتی نظری دست یازیده‌اند و آثاری بس ارجمند پدید آورده‌اند که بیش از چند هزار سال همواره مورد استناد و مراجعه اصحاب تحقیق در حوزه تاریخ آموزش و پرورش و پژوهشگران سیر تحولات و رویدادهای تربیتی و فرهنگی جهان قرار گرفته است، از این قبیل باید گفت که هرودوت^۱ مورخ یونانی که پنج قرن پیش از طلوع عصر مسیحی، گزارشی در باب شیوه‌های مرسوم تربیت نوباوگان قوم ایرانی و رسوم اخلاقی و فرهنگی آن به دست داده است و یا گزنفون مورخ و فیلسوف یونانی دیگر که مدتی از عمر خود را در سرزمین پارس می‌زیسته است، در کتاب *سیروپیدی*^۲ درباره تربیت پارسی می‌نویسد: «تربیت در ایران باستان بیشتر بدنی و اخلاقی بود. به کودک پارسی، کشیدن کمان و انداختن زوبین را می‌آموختند. او را برای تحمل

۱. Herodote (۴۸۴-۴۲۰ پیش از میلاد مسیح)، هرودوت از تاریخ‌گران نام‌دار یونانی بوده است که سفرهای بسیار کرده است و درباره تاریخ ایران، مصر و یونان گزارشهای تاریخی و داستانی زیادی دارد.

2. *Curoupaideia*

خستگی و گرسنگی بار می‌آوردند. برای سواری و شکار و حرفه سربازی آماده می‌کردند، تربیت اخلاقی برای پرورش خلق‌و‌خو و رعایت عدالت و حقیقت اهمیت زیادی داشت، او این ویژگیها را از سویی محصول الهام اخلاقی آئین زرتشت دانسته که بر بنیاد نبرد میان دو اصل خیر و شر استوار بوده است که در آن زمان بر تفکر تربیتی پارسی اثری ژرف و بادوام داشته است و از سوی دیگر از آثار رشد فرهنگ این قوم می‌داند که همیشه رعایت نفع عام و نیازهای نظامی و ارزشهای اخلاقی را میان مردم پرورش و توسعه می‌داده است» (حکمت، ۱۳۵۰: ۲۸۹).

ابوریحان بیرونی که در قرن چهارم اسلامی به بررسی فرهنگ مردم هند پرداخت و محصول این پژوهش را در کتاب مشهور خویش به نام تحقیق درباره هند به یادگار گذاشته است، از جمله دانشمندانی به شمار می‌آید که درباره فعالیت‌های تربیتی و سیر تاریخی آن در کشور دیگری چون هندوستان که متشکل از اقوام و صاحب خرده‌فرهنگ‌های متعددی است، سخن‌پردازی کرده است.

با این وجود میان نظراتی که پیشینیان درباره فعالیت‌های فرهنگی و تربیتی و دستاوردهای آن در ممالک و جوامع مختلف جهان اظهار داشته‌اند با روش و موضوعاتی که در کانون توجه تاریخ‌نگاران امروز عرصه تعلیم و تربیت و فرهنگ است و نتایجی که از این راه به دست می‌آید، تفاوت‌های ژرفی وجود دارد. به عبارت دیگر آنچه پژوهندگان و اهل مطالعه تحولات رویدادهای تربیتی کنونی را از دیدگاه‌های کهن در این باب جدا می‌سازد همانا روش تحقیق و گستردگی موضوعات مورد بررسی آنان است. امروزه تاریخ آموزش و پرورش نه تنها از جایگاه والایی برخوردار است، بلکه در جریان تحول درنگ‌ناپذیر خود پیش می‌تازد و همواره بر غنای مفاهیم و موضوعات و تولید آثار مکتوب و همچنین بهبود روش‌شناسی و نظریه‌های مربوط به خود می‌افزاید.

بدین ترتیب ملاحظه می‌کنیم که حوزه بررسی تاریخ آموزش و پرورش شامل مطالعه همه دستاوردهای تربیتی و فرهنگی اقوام و ملل مختلف جهان و تحلیل عواملی می‌باشد که موجبات این تحولات در اعصار گذشته تاکنون را فراهم آورده است. بدین لحاظ دامنه و موضوعات مورد بررسی این دانش نوین بسیار گسترده است.

مقدمه

کتابی که اینک از نظر خوانندگان محترم می گذرد، حاصل سالها مطالعه و تدریس در مدارس عالی و دانشگاهها و بهره گیری از مجموعه آثار مکتوب و منابع و مدارک معتبر فارسی و خارجی موجود بوده است. نگارندگان که مدتی طولانی را به تدریس دروسی چون: اصول و مبانی آموزش و پرورش، تاریخ آموزش و پرورش ایران و جهان، آموزش و پرورش تطبیقی، مسائل جهانی آموزش و پرورش و بنیادهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آموزش و پرورش و... صرف کرده اند، بر خود واجب شمردند که در پاسخ به نیاز دانشجویان رشته علوم تربیتی، مسئولان دستگاه تربیتی، مربیان و مدیران کانونهای آموزشی، کتابی را در زمینه تاریخ تحلیلی سیر تحولات آموزش و پرورش ایران با ویژگیهای نسبتاً متفاوت با کتابهایی که قبلاً در این زمینه تألیف شده است، به رشته تحریر در آورند.

مجموعه مباحث مطرح شده در این کتاب طی پنج فصل به شرح ذیل ارائه خواهد شد:

در فصل اول پس از سخن آغازین، به منظور درک بهتر فرایند مطالعات تاریخی در حوزه آموزش و پرورش بدواً به کلیاتی درباره معنی و مفهوم آموزش و پرورش، وظایف و نقش آن و تعامل میان فرهنگ جامعه و فرایند آموزش و پرورش خواهیم پرداخت، آنگاه با نگاهی جامع گرایانه به اهمیت و ضرورت مطالعات در باب تاریخ آموزش و پرورش می پردازیم و به فواید این گونه مطالعات در جهت اصلاح و بهبود امور فرهنگی و توسعه همه جانبه فعالیتهای تربیتی و آموزشی کشورمان سخن به میان خواهیم آورد، سپس مفهوم تاریخ آموزش و پرورش بررسی خواهد شد. علاوه بر آن در قسمت پایانی این فصل به موضوعات و مباحثی که به حوزه تاریخ آموزش و پرورش ایران و جهان مربوط است، به طور مفصل اشاره خواهیم کرد.

در فصل دوم به تشریح ویژگیهای آموزش و پرورش در ایران باستان تا صدر اسلام پرداخته‌ایم و از اصول حاکم بر اهداف، روشها و محتوای تعلیم و تربیت صحبت خواهیم کرد و سپس در بخش دیگری از این فصل، خواننده را از نقش مهم عوامل مذهبی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که بستر و زمینه‌ساز شکل‌گیری فرایند آموزش و پرورش است، آگاه خواهیم کرد.

در فصل سوم به بررسی سیر تطوّر آموزش و پرورش از صدر اسلام تا تأسیس دارالفنون پرداخته شده است که دربرگیرنده دوره مغولان، دوره صفویه، دوره سلطنت نادرشاه، کریم خان زند و عهد فتحعلی شاه می‌باشد. در این فصل پس از تحلیل اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی این ادوار، به تشریح خدمات و نقش برخی از حکما و دانشمندان مسلمان این ادوار چون: خواجه نظام‌الملک، خواجه نصیرالدین طوسی و خواجه فضل‌الله همدانی پرداخته شده است.

در فصل چهارم که به گمان نگارندگان این اثر می‌تواند مباحث مربوط به آن مکمل فصل سوم باشد، تلاش بر آن است که به گونه‌ای جامع و علمی به تشریح دیدگاههای تربیتی بزرگانی چون: ابوعلی سینا، خواجه نصیرالدین طوسی، سعدی و غزالی، که در تدوین آئین و آداب تعلیم و تعلم و طراحی بنیادهای نظری فعالیت‌های تربیتی نقش مهمی را ایفا کرده‌اند، پردازیم. به اعتقاد گروهی از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت، اندیشه‌های اخلاقی و آموزه تربیتی این بزرگان نه تنها در طی تاریخ پرفرازونشیب آموزش و پرورش کشورمان موجبات تجدید حیات علمی و ادبی و حفظ و حراست از موارث فرهنگی را فراهم ساخته است، بلکه در تدوین آئین و آداب تعلیم و تعلم و طراحی بنیادهای نظری فعالیت‌های تربیتی تأثیر ماندنی به جا گذاشته است. باید اذعان نمود با نگاهی به درون‌مایه اغلب آثار مکتوب دانشمندان و عالمان مسلمان می‌توان با اطمینان خاطر نشان ساخت که آنان علاوه بر داشتن طبایع خلاق و برخوردار از قدرت سخنوری، هنری و شاعری، هر یک خردمندی فرزانه و معلمی ره‌شناس و آگاه از رمز و رازهای زندگانی فردی و اجتماعی بوده و آموزه‌های تربیتی خویش را در جهت کشف اسرار حیات متعالی و هدف‌دار انسان از طریق مکانیزم تعلیم و تربیت با لطیف‌ترین تعبیرات تربیتی تفسیر کرده‌اند و موفق شده‌اند فراز و نشیب‌های مسائل زندگی تربیتی جامعه خویش را ترسیم کنند و با دستورالعمل‌های خردمندانه، راه‌حلهای

رضایت‌بخشی را معرفی کنند و در پاره‌ای موارد کلامشان رنگی از سخنان انبیا و عطر و بویی از ادیان آسمانی به ویژه اسلام دارد و از لحاظ کثرت استعمال در جهان امروز ما در ردیف اندیشه‌های قصار و آراء تربیتی مورد قبول و تأیید بزرگان و متخصصان علوم تربیتی پرآوازه و بلندپایه جهان قرار گرفته است. در پایان این فصل به وضعیت آموزش و پرورش در دوره صفویه و حکومت نادرشاه و عواملی که زمینه‌ساز رکود فعالیت‌های آموزشی و اصلاحات بنیادین در جهت تربیت عموم مردم بود، سخن گفته‌ایم.

در فصل پنجم که مربوط به تحولات آموزش و پرورش از آغاز تأسیس دارالفنون تا زمان حاضر است، عواملی که موجبات تأسیس مدرسه دارالفنون توسط امیرکبیر شد، شیوه اداره امور و شعبه‌های تحصیلی در این مرکز و ویژگی‌های کادر آموزشی و سرانجام کارنامه فعالیت‌های آن طی گذشت نیم قرن، مورد بحث قرار گرفته است. علاوه بر آن، در این فصل ضمن تشریح اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی ایران در آستانه مشروطیت به تحلیل تأثیر سخنان انتقادی اصلاح‌طلبانی چون فرصت شیرازی و زین‌العابدین مراغه‌ای درباره وضعیت نابسامان نظام کهن و ناکارآمد تعلیم و تربیت آن زمان که منجر به پیدایش مدارس ابتدایی و متوسطه جدید لیکن اقتباس شده از اروپا شد، پرداخته‌ایم. به دنبال مباحث مطرح شده در این فصل به شرح یک سلسله از قوانین و طرح‌های آموزشی که در شکل‌گیری نظام فعلی آموزش و پرورش مؤثر بوده است، اشاراتی مفصل داشته‌ایم که از اهم این قوانین می‌توان: قانون اساسی فرهنگ مصوب ۱۲۹۰، قانون تربیت معلم ۱۳۱۲، قانون تأسیس دانشگاه مصوب ۱۳۱۳، قانون طرح نظام جدید آموزش و پرورش مصوب ۱۳۴۶، قانون طرح کاد مصوب ۱۳۶۱، قانون تشکیل شورای انقلاب فرهنگی مصوب ۱۳۶۳، طرح آزمایشی متوسطه جدید مصوب ۱۳۷۰ و طرح منشور اصلاحات آموزشی مصوب ۱۳۸۱ را نام برد.

مطلب گفتنی دیگر درباره این اثر این است که سعی شده حجم کلی کتاب متناسب با تعداد واحدهای این درس که دو واحد است، باشد و تلاش بر این بوده با عنایت به سرفصل مصوب درس، مطالب به صورتی جامع‌تر مطرح گردد.

در اینجا لازم می‌دانیم مراتب قدردانی خود را از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محسن ایمانی که نسخه نهایی را قبل از چاپ، مطالعه و با نظرات سودمند خود موجب بهبود کیفیت کتاب گردید، اعلام کنیم.

چهارچوب مطالب کتاب

